

עקידת יצחק

המלחמות הרבות בתוכן אנו נתונים, גבו מאתנו קורבנות רבים. פעמים רבות נחרת זכרם בספר המוקדש לשמם. לפני כמה חודשים יצא ספר כזה שנערך לזכרו של יצחק הירשברג הי"ד, שעלה השמימה בט"ו באב תשמ"ב. שם הספר הוא "עקדת יצחק לזרעו – מבט בעין ישראלית". דברים רבים וחשובים הובאו בספר ואף שתי רשימות מפרי עטי הוכנסו בו. דנתי בהן בעקידה מבחינות שונות. כאן רוצה אני להתעכב על מבט חשוב נוסף.

אני עדיין מתעקש ללמוד את סיפור העקדה כפשוטה. בעולם שהקריב קורבנות אדם, נשמעת העקידה כמחאה רועמת. אמנם כן, הרעיון שהאדם מסוגל להתגבר על רגשותיו הראשוניים ביותר הוא מופלא, ולמרות הכל קורבנות אדם הם אסורים. בסיום הפרשה נעוץ גם ההסבר להקרבת קורבנות של בעלי-חיים. השה מוקרב במקומו של האדם. האדם קדוש בחייו.

זוהי הסתכלות הומנית ורציונלית. לא כל ההוגים קיבלו הסבר זה. עמדתי הייתי נראית להם פשטנית מדי, ומתוך כך העמידו הם גישות אלטרנטיביות. עמדה מעין זאת פותחה על ידי הפילוסוף הדני סרן קירקגור (1813-1855). קירקגור בנה לפנינו פירמידה בעלת שלוש דמויות של בני האדם, מעין שלוש רמות אנושיות. ברמה הראשונה מצוי האדם האסתטי. אסתטיקה – פירושה כאן חושניות. האדם האסתטי הוא האדם הממוקד אך ורק בהנאותיו. ברמה השנייה מצוי האדם האתי, המשתדל לחיות את חייו על פי המוסר. רמה זאת מיוצגת למשל בנישואים, ובמחויבות שמוסד זה מטיל עלינו. הרמה השלישית היא זו של אביר האמונה. המעבר מרמה לרמה הוא טראומתי. האדם מועמד בפני דילמה המזעזעת את מבנה עולמו. או אז מסוגל הוא לעלות לרמה הבאה. הטראומה הגדולה של המעבר מהמוסר לאמונה באה לידי ביטוי בעקדת יצחק. אברהם הופך אז אביר האמונה.

אהבה ויראה

רעיונות דומים הוצגו במאה הט"ו, כמעט 400 שנה לפני קירקגור על ידי ר' יצחק עראמה. הוא מפורסם בעיקר בגין פירושו הפילוסופי לתורה, שנלמד על ידי זרמים הגותיים שונים ומנוגדים במשך הדורות. פירושו נקרא "עקידת יצחק", ולדעתי יש כאן יותר מאשר משחק עם שמו. בספר אחר שכתב מאוחר יותר, 'חזות קשה' (השער השלישי), דן הוא בעקידת יצחק, כמוקד בהגות היהודית. את עיקרי דבריו רוצה אני להביא לפניכם. את דיונו מתחיל ר"י עראמה בהערה: "הרבה נבוכו קצת התורניים בטעם העקדה... כי איככה יוכל שום בעל שכל לחשוב שהא-ל יתברך יצווה להשחית נפש אדם על לא דבר... קל וחומר נפש בנו

יחידו אשר חשקה נפשו". וזאת אפילו אם בסופו של דבר "עתיד הוא לומר... אל תשלח ידך אל הנער". ר' יצחק עראמה מוסר לנו שבעקבות השאלות הללו, הוגים אחדים "באו לחשוב מחשבות זרות ולהכניס מעשה זה בכלל הדברים אשר שמו מציאותם במראות הנבואה". כלומר המאורע כולו התרחש בחזון הנבואה ולא במציאות. הוגים אלה נמנו אל תלמידי הרמב"ם הרדיקליים שחשבו שיש בעקידה לקח רציונלי ואוניברסלי, "שראוי שיעשה כזה אם הוצרך לעשותו כשיגזר השכל להימסר על דבר אמת וענוות צדק". ר' יצחק עראמה מתנגד לעמדה הומניסטית זאת, וסובר שהלקח האמיתי מהפרשה שונה. העקדה מעמידה אותנו בעימות עם הפילוסופיה הרציונליסטית. קירקגור התעמת עם קאנט, ר"י עראמה עם האריסטוטליקנים. אלו תופסים את המצוות כחובות הנולדות מהתבונה, שהיא התואר הא-להי בה"א הידיעה. שכשאברהם שומע את הציווי הא-להי הוא מועמד בפני ציווי המצוי מעבר לרציונלי. דבר זה בא לידי ביטוי בסיומה של הפרשה: "עֲתָה יָדַעְתִּי כִּי יְרֵא־אֱלֹהִים אֶתָּה". אהבת ה' היא עמידתנו בפני הרציונלי. יראה היא ההכרה שיש דברים שהם מעבר לתבונה. "כי מתחילה היה [אברהם] מיסיר מעשיו כולם על ההיקש השכלי [הרציונליות] לאהבת ה' יתברך... כי על כן נקרא 'אַבְרָהָם אֱהָבִי' (ישעיהו מא, ח)". ניסיון העקידה העמיד את אברהם בפני עולם המיסתורין, שלפעמים נראה לנו כאבסורד. כאן נולדה היראה. זאת לא יראת העונש אלא היראה שמעמידה אותנו בפני מה שמעבר לתפיסתנו. המקרא מבטא זאת על ידי המילה 'פָּלָא'. "כִּי יִפְּלֵא מִמֶּךָ דְבָר" (דברים יז, ח) אומר הכתוב כדי להתייחס לדבר שמעבר להשגתנו האנושית. ומהצד השני כאשר שרה מפקפקת: "הֲאֵף אֶמְנֵם אֵלֹד וְאֲנִי זָקְנָתִי", נאמר (בראשית יח, יד): "הֲיִפְּלֵא מִה' דְבָר?".

קץ הפלאות

ברור שדבר זה צריך להדליק אצלנו נורה אדומה המזהירה אותנו. קיימת רמה קדם-רציונלית, פרימיטיבית, הבאה לידי ביטוי בחלומות, במיתוסים ובפנטזיה. אנו צריכים לעלות אל מעבר לרמה זאת, על ידי פיתוח הרציונליות, שעל התבונה לגלות. ר' יצחק עראמה דורש מאתנו להכיר שקיימת רמה גבוהה יותר, בתר-רציונלית. רמה זאת הבאה לידי ביטוי בעקידה, שמטרתה הייתה "להוציא האנשים השלמים מהדעות הפילוסופיות להכניסם בבריתו של אברהם אבינו". אולם, זאת חובתנו הכמעט-בלתי-אפשרית לדעת לחלק ולהבחין בין האירציונליות הפרימיטיבית, לבין אותה בתר-רציונליות המתגלה לנו אפילו אחרי שהפכנו רציונליים. איך אומר המלט להוֹרְצִיו: "ישנם, הורציו, בשמים ובארץ, דברים שנפלאו מדעת חכמינו" (מערכה שנייה, ד).

הרמב"ם האמין בסמכותה ובכוחה של התבונה להבין את המציאות, על כל פנים את רובה. כנגדו עמד כיובל שנים לפני קירקגור רבי נחמן מברסלב, שהקצין את הגישה הבתר-רציונלית שהוצגה על ידי ר"י עראמה. בין הוגים אלה מצויה גישתו של הראי"ה קוק, שפיתח, לדעתו, את עמדתו באמצעות הרעיון הקבלי של הצמצום. כאילו כל ההיגיון שלנו

אינו אלא אי קטן בתוך עולם בעל חוקיות אחרת לחלוטין, שנראית מבחינתנו אבסורדית ביותר. לפנינו אחד מאותן הזדמנויות בהן נפגשות בעימות גישות הגותיות מנוגדות. ועל כך יש לומר, שפעמים רבות קבעו החכמים שאין פסק הלכה בהגות. סוגייה זאת היא אחת מאותן הסוגיות בהן אין אנו צריכים לפסוק הלכה, אלא להשאיר את התשובה לכל אדם, לפי "ההורמונים הפילוסופיים" המיוחדים לו.

רבי נחמן מברסלב היה אומר שאילו לא היו לנו קושיות על הקב"ה, לא היה זה הקב"ה. אמנם כן, עצם השם 'יצחק' מתאר יותר מכל ביטוי אחר את האבסורד של ההיסטוריה, את הצחוק על הבלתי ניתן להבנה ולאמונה, העתידים למרות הכל להתקיים. אך יחד עם העמידה בפני האבסורד, הקריאה השניה של הקב"ה "אֵל תִּשְׁלַח יְדָךְ אֶל הַנְּעָר", מלמדת אותנו התורה שמדות המוסר הן מידותיו של הקב"ה. זהו מוסר ריאליסטי, הדורש צדק ומלחמה בלתי מתפשרת נגד הפשע והעוול, אך המלמד אותנו חסד, רחמים וסליחה. ובעקבות הרמן (יחזקאל) כהן נוכל לומר שה"היגיון" של הקב"ה אינו ההיגיון האנושי, הוא מעבר לו, אולם המוסר הוא אותו מוסר, כדברי אברהם בפרשתנו: "תִּלְלָה לְךָ הַשֹּׁפֵט כֹּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט". ואכן, עצם הדרישה המוסרית עומדת מעבר לרציונליות, והיא מהווה טביעת אצבעות שהקב"ה השאיר בנפש האנושית כשבראה.